כיתה ז' | גמרא | שיעור 3 מתוך 4 | 45 דק' | שבת כג ע"א

חמ"ד: בתכנית הגמרא לכיתה ז' (אפשרות ב) נלמדות סוגיות חנוכה במסכת שבת, דף כא ע"א–כג ע"ב. ממלכתי: אין חובת גמרא בתכנית; אפשר ללמד כהעשרה לקראת חנוכה.

"והיכן צונו?": הברכות על נר חנוכה

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יסבירו כמה ברכות מברך המדליק וכמה מברך הרואה, ביום הראשון ובשאר הימים.
- התלמידים יסבירו את השאלה "מאי ממעט?" ואת התשובה "נס כל יומי איתיה".
- התלמידים יסבירו את השאלה "והיכן צונו?" ואת שתי התשובות מהפסוקים.
- התלמידים יבחינו בין מצווה מן התורה למצווה מדברי חכמים, ויסבירו איך מברכים "וצוונו" על מצווה מדרבנן.

❓ השאלה הגדולה של היחידה

למי נועד נר חנוכה: להאיר לי, או לפרסם את הנס לאחרים?

בכל שיעור נמצא בגמרא תשובה חלקית: איזה שמן, מתי ועד מתי, איזו ברכה ומה קודם למה. בשיעור האחרון כל תלמיד יכתוב תשובה משלו, עם ראיה מהסוגיה.

🧪 פתיחה: מי ציווה?

כותבים על הלוח את נוסח הברכה: "אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל חֲנוּכָּה". שואלים: **מי ציווה? איפה זה כתוב בתורה?** התלמידים מחפשים בזיכרון. מגיעים למסקנה שחנוכה לא כתוב בתורה, ומשאירים את השאלה פתוחה על הלוח. (5 דקות)

📖 הסבר למורה

הסוגיה מתחילה בשתי דעות: רב אומר שהמדליק צריך לברך, ורב ירמיה מוסיף שגם הרואה נר חנוכה מברך. רב יהודה מפרט: ביום הראשון המדליק מברך שלוש והרואה שתיים; מהיום השני המדליק מברך שתיים והרואה אחת. הגמרא שואלת איזו ברכה יורדת ("מאי ממעט?") ועונה: "זמן" (שהחיינו). ולמה לא יורדת גם ברכת "נס"? כי "נס כל יומי איתיה", הנס היה בכל שמונת הימים (רש"י: "שהרי כל שמנה הדליקו מן הפך").

השאלה החזקה בסוגיה היא "והיכן צונו?". חנוכה היא מצווה מדברי חכמים (רש"י: "הא לאו דאורייתא היא אלא מדבריהם"), ובכל זאת מברכים "וצוונו". רב אויא עונה: מ"לא תסור" (דברים יז, יא), כלומר התורה עצמה מצווה לשמוע לחכמים. רב נחמיה עונה מפסוק אחר: "שאל אביך ויגדך, זקניך ויאמרו לך" (דברים לב, ז).

מכאן אפשר לדון עם התלמידים (פירוש שלנו) בשאלה: מה הקשר בין תורה שבכתב לבין תורה שבעל פה, ולמה הגמרא צריכה לחפש פסוק גם למצווה שחכמים תיקנו.

לגבי ההלכה למעשה בימינו (מי מברך כשרואה, ומתי), כל קהילה נוהגת לפי רבה. רש"י עצמו מביא דעה שברכת הרואה נאמרה רק למי שעוד לא הדליק בביתו.

📜 המקור (הגמרא מתוך ספריא, מהדורת William Davidson המנוקדת; רש"י מתוך ספריא, דפוס וילנא)

מילים קשות: **הָרוֹאֶה** = מי שרואה (ולא מדליק); **מְמַעֵט** = מוריד, מפחית; **זְמַן** = ברכת "שהחיינו"; **נֵס** = ברכת "שעשה ניסים"; **כָּל יוֹמֵי אִיתֵיהּ** = קיים בכל הימים; **הֵיכָן** = איפה.

גמרא, שבת כג ע"א: כמה ברכות?

אָמַר רַב חִיָּיא בַּר אָשֵׁי אָמַר רַב: הַמַּדְלִיק נֵר שֶׁל חֲנוּכָּה צָרִיךְ לְבָרֵךְ. וְרַב יִרְמְיָה אָמַר: הָרוֹאֶה נֵר שֶׁל חֲנוּכָּה צָרִיךְ לְבָרֵךְ. אָמַר רַב יְהוּדָה: יוֹם רִאשׁוֹן, הָרוֹאֶה מְבָרֵךְ שְׁתַּיִם, וּמַדְלִיק מְבָרֵךְ שָׁלֹשׁ. מִכָּאן וְאֵילָךְ, מַדְלִיק מְבָרֵךְ שְׁתַּיִם, וְרוֹאֶה מְבָרֵךְ אַחַת. מַאי מְמַעֵט? מְמַעֵט זְמַן: וְנִימְעוֹט נֵס! — נֵס כָּל יוֹמֵי אִיתֵיהּ.

🔤 **תרגום חופשי שלנו (לא נוסח הגמרא):** אמר רב חייא בר אשי בשם רב: המדליק נר של חנוכה צריך לברך. ורב ירמיה אמר: גם הרואה נר של חנוכה צריך לברך. אמר רב יהודה: ביום הראשון, הרואה מברך שתיים והמדליק מברך שלוש. מכאן והלאה, המדליק מברך שתיים והרואה מברך אחת. איזו ברכה יורדת? יורדת ברכת "זמן" (שהחיינו). ושתרד גם ברכת "נס" (שעשה ניסים)! [לא:] הנס קיים בכל הימים.

גמרא, שבת כג ע"א: והיכן צונו?

מַאי מְבָרֵךְ? — מְבָרֵךְ: "אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל חֲנוּכָּה". וְהֵיכָן צִוָּנוּ? רַב אַוְיָא אָמַר: מִ"לֹא תָסוּר". רַב נְחֶמְיָה אָמַר: "שְׁאַל אָבִיךָ וְיַגֶּדְךָ זְקֵנֶיךָ וְיֹאמְרוּ לָךְ".

🔤 **תרגום חופשי שלנו (לא נוסח הגמרא):** מה מברך? מברך: "אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של חנוכה". ואיפה ציווה אותנו (הרי חנוכה אינה בתורה)? רב אויא אמר: מ"לא תסור". רב נחמיה אמר: מ"שאל אביך ויגדך, זקניך ויאמרו לך".

הפסוק של רב אויא: דברים יז, יא (ספריא, מקרא על פי המסורה, בלי טעמים)

עַל־פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרוּךָ וְעַל־הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר־יֹאמְרוּ לְךָ תַּעֲשֶׂה לֹא תָסוּר מִן־הַדָּבָר אֲשֶׁר־יַגִּידוּ לְךָ יָמִין וּשְׂמֹאל

🔤 **בשפה פשוטה (הסבר שלנו, לא נוסח המקור):** התורה מצווה לעשות לפי מה שיורו השופטים והחכמים בכל דור, ולא לסטות ממה שיגידו.

הפסוק של רב נחמיה: דברים לב, ז (ספריא, מקרא על פי המסורה, בלי טעמים)

זְכֹר יְמוֹת עוֹלָם בִּינוּ שְׁנוֹת דֹּר־וָדֹר שְׁאַל אָבִיךָ וְיַגֶּדְךָ זְקֵנֶיךָ וְיֹאמְרוּ לָךְ׃

🔤 **בשפה פשוטה (הסבר שלנו, לא נוסח המקור):** משה בשירת האזינו: זכור את הימים הקודמים, שאל את אביך ואת הזקנים והם יספרו לך.

רש"י, ד"ה הרואה

הרואה - העובר בשוק ורואה באחד החצרות דולק ומצאתי בשם רבינו יצחק בן יהודה שאמר משם רבינו יעקב דלא הוזקקה ברכה זו אלא למי שלא הדליק בביתו עדיין או ליושב בספינ':

רש"י, ד"ה הרואה מברך שתים

הרואה מברך שתים - שעשה נסים ושהחיינו שאין עליו לברך להדליק דהא לא אדליק איהו:

רש"י, ד"ה כל יומי איתיה

כל יומי איתיה - שהרי כל שמנה הדליקו מן הפך אבל זמן משהגיענו להתחלת זמן הגיענו:

רש"י, ד"ה היכן צונו

היכן צונו - הא לאו דאורייתא היא אלא מדבריהם:

רש"י, ד"ה מלא תסור

מלא תסור - מן הדבר אשר יגידו לך וגו':

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בגמרא במפורש, ובצד השני פירוש, עם שם המפרש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהגמרא.

📜 **כתוב:** "נֵס כָּל יוֹמֵי אִיתֵיהּ"

💭 **מפרשים:** רש"י: "שהרי כל שמנה הדליקו מן הפך".

📜 **כתוב:** "וְרַב יִרְמְיָה אָמַר: הָרוֹאֶה נֵר שֶׁל חֲנוּכָּה צָרִיךְ לְבָרֵךְ"

💭 **מפרשים:** רש"י מביא בשם רבינו יעקב: "דלא הוזקקה ברכה זו אלא למי שלא הדליק בביתו עדיין או ליושב בספינ" (כלומר ברכת הרואה נאמרה למי שעוד לא הדליק, או ליושב בספינה). זו פרשנות, וההלכה בימינו לפי רב הקהילה.

📜 **כתוב:** "וְהֵיכָן צִוָּנוּ"

💭 **מפרשים:** רש"י: "הא לאו דאורייתא היא אלא מדבריהם". פירוש שלנו: הגמרא מחפשת איך מצווה של חכמים קשורה לציווי של התורה.

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: דף המקורות מהעמוד הזה (או הגמרא), דף עבודה, לוח

1. פתיחה: "וצוונו", מי ציווה? (5 דקות)
2. קריאת המימרות: המדליק והרואה, וטבלת הברכות לפי ימים (10 דקות)
3. "מאי ממעט?": זמן ולא נס, עם רש"י (7 דקות)
4. "והיכן צונו?": שני הפסוקים, קריאה ודיון (10 דקות)
5. עבודה בזוגות: דף העבודה (10 דקות)
6. כרטיס יציאה (3 דקות)

💬 שאלות בשלוש רמות

הבנה (מה כתוב?)

1. כמה ברכות מברך המדליק ביום הראשון? וביום החמישי?
2. מה שתי התשובות לשאלה "והיכן צונו?"

פרשנות (מה זה אומר?)

1. למה ברכת "זמן" יורדת אחרי היום הראשון, וברכת "נס" לא?
2. הסבירו לפי רב אויא: איך פסוק מהתורה "מצווה" אותנו במצווה שחכמים תיקנו?

הערכה (מה דעתי?)

1. רב ירמיה אומר שגם מי שרק רואה נר חנוכה מברך. מה זה מלמד על מטרת הנר? (חברו לשאלת היחידה)
2. איזו תשובה ל"היכן צוונו" משכנעת אתכם יותר, "לא תסור" או "שאל אביך"? למה?

🏁 סיכום השיעור

חוזרים לשאלת היחידה. גם מי שרק רואה את הנר מברך, כלומר גם הרואה הוא חלק מהמצווה. זו ראיה נוספת לכך שהנר נועד לפרסם את הנס. ושאלת "והיכן צונו" מלמדת איך תורה שבעל פה נשענת על תורה שבכתב.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד כותב על פתק:

1. כמה ברכות מברך המדליק בליל חנוכה השלישי, ומה הן?
2. שאלה אחת שהייתי שואל את רב אויא:

💡 הערות למורה

טבלה מומלצת ללוח: עמודות "יום ראשון" / שאר הימים, שורות "מדליק" / "רואה". למדליק ביום הראשון: להדליק, שעשה ניסים, שהחיינו.

שמות הברכות (להדליק, שעשה ניסים, שהחיינו) אינם מפורשים כאן בגמרא אלא בשמות "זמן" ו"נס"; זה הסבר שמקובל ללמד, וכדאי להראות לתלמידים את ההבדל.

שימו לב לא להכריע בשאלות של הלכה למעשה (למשל מי מברך ברכת הרואה היום). כל קהילה נוהגת לפי רבה.

למתקשים: דף עם תמיכה, ובו מחסן מילים, שאלות בחירה ומשפטי פתיחה.

📝 בדף העבודה

טבלת ברכות לפי ימים, שאלות על "מאי ממעט" ו"היכן צוונו", התאמת פסוקים לאמוראים ו★ שאלת אתגר. מחוון מלא בעמוד השני.

יש גם גרסה עם תמיכה (מחסן מילים, שאלות בחירה, משפטי פתיחה ומחוון משלה), ודף סיכום של עמוד אחד לתלמידים, להדבקה במחברת או לחזרה לפני מבחן.

מקורות

- שבת כג ע"א (ספריא)
- רש"י על שבת כג ע"א (ספריא)
- דברים יז, יא (ספריא)
- דברים לב, ז (ספריא)

מחוון: "והיכן צונו?": הברכות על נר חנוכה

1. מדליק, יום ראשון: שלוש (להדליק, שעשה ניסים, שהחיינו). מדליק, שאר הימים: שתיים (להדליק, שעשה ניסים). רואה, יום ראשון: שתיים (שעשה ניסים, שהחיינו). רואה, שאר הימים: אחת (שעשה ניסים). (שמות הברכות: הסבר מקובל; בגמרא "זמן" ו"נס".)
2. יורדת ברכת "זמן" (שהחיינו), שנאמרת רק בפעם הראשונה. ברכת "נס" לא יורדת כי "נס כל יומי איתיה", הנס היה בכל שמונת הימים (רש"י: כל שמונה הדליקו מן הפך).
3. רב אויא = ב ("לא תסור"); רב נחמיה = א ("שאל אביך").
4. כי חנוכה אינה מצווה מן התורה אלא מדברי חכמים (רש"י), ובכל זאת מברכים "וצוונו". הגמרא מחפשת איפה בתורה יש ציווי שמחייב גם מצוות של חכמים.
5. גם מי שרק רואה מברך, כי הנר נועד שיראו אותו ויפרסמו את הנס. הרואה הוא חלק מהמצווה (פירוש).
6. רש"י: ברכת הרואה נאמרה "למי שלא הדליק בביתו עדיין או ליושב בספינה". תשובה פתוחה: מי שהדליק כבר בירך על הנס, ולכן אינו צריך לברך שוב.